

מדריך לכתיבת עבודת מחקר סמינריונית

נוסח 5.2: פברואר 2008

ד"ר עדו גל

<iddo@research.haifa.ac.il>

שימו לב: מדריך זה מציג הנחיות כלליות בלבד. היות וכל סמינר שונה במידה מסוימת באופיו, מורה הסמינר עשוי לתת הנחיות נוספות או שונות מאלו המופיעות כאן. בהתאם למאפייני הסמינר וציפיות המורה, יש להתייעץ עם המורה לגבי נושאים אשר אינם מכוסים במדריך זה.

בכל מקרה, הנחיות מורה הסמינר הן המחייבות מבחינת תכנים רצויים, עריכה והגשה.

מבוא:

מדריך זה מיועד לתלמידי סמינרים בחוג לשירותי אנוש הכותבים עבודת סיום במסגרת סמינר מחקר אמפירי. מומלץ לקרוא מדריך זה באופן הדרגתי, בהתאם להתקדמות העבודה על הסמינר.

המדריך כולל שלושה חלקים עיקריים:

חלק א. התוכן הרצוי בחלקים השונים של העבודה

חלק ב. סגנון כתיבה ועריכה

חלק ג. רשימת תיוג (checklist) לבדיקה ולבקרה על איכות העבודה לפני ההגשה

המדריך מתמקד בכתיבת עבודת סיום בסמינרים בהם נערך מחקר כמותני (quantitative). אם כי המדריך יכול בהחלט לסייע גם בכתיבת עבודה המתארת מחקר איכותני (qualitative), ברור כי יהיו הבדלים מסוימים, במיוחד בפרקי ה"שיטה" וה"תוצאות". לשם פשטות, המדריך משתמש בלשון זכר אך כל האמור בו מתייחס באותה מידה לגברים ונשים.

האתגר האינטלקטואלי והטכני בכתיבת עבודה סמינריונית. ככלל, כתיבת עבודה סמינריונית המסכמת מחקר אמפירי מציבה בפני התלמיד אתגרים אינטלקטואליים וטכניים מורכבים יותר מאשר עבודות אחרות. גם אם תלמידים התנסו בצד העיוני (סקירת ספרות וסיכומה), לרובם יש נסיון מועט בעיבוד וניתוח נתונים, בכתיבת ועריכת פרק התוצאות, ובכתיבת דיון ביקורתי ומושכל בממצאים ובהשלכותיהם. לפיכך, במישור האינטלקטואלי כתיבת העבודה דורשת יישום כישורים אקדמיים קיימים אך גם פיתוח כישורים מגוונים וחדשים, מעל ומעבר לאלו שנרכשו עד כה, וכן פתיחות לקבל משוב ולהפיק לקחים. במישור הטכני, כתיבת עבודת מחקר סמינריונית מעמידה גם היא אתגרים חדשים, כי היא מחייבת מעורבת מתמשכת בתהליך המתפרס על פני כמה חודשים והמשולב פעולות שונות אשר לא כולן בוצעו בעבר. לפיכך, יש להתייחס לכתיבת עבודה סמינריונית כפרוייקט הדורש פיתוח כישורי ניהול עצמי, תכנון זמן, בקרת איכות, פיתוח כישורי ניתוח סטטיסטי ועריכה של דו"ח מחקר, שיתוף פעולה בצוות (אם העבודה נכתבת ע"י מספר תלמידים), מתן משוב עצמי, ועוד.

תרומת הסמינר. לאור האמור למעלה, ברור כי ביצוע מחקר וכתיבת עבודה סמינריונית הם מרכיבים של תהליך לימודי רב-שלבי אשר יכול לתרום רבות לפיתוח ידע, מיומנויות אקדמיות, ויכולת חשיבה ביקורתית, ללא קשר לנושא הסמינר ולאופיו. הידע וכישורי הניהול העצמי הנרכשים חשובים לתפקוד אפקטיבי ויעיל בהקשרים תעסוקתיים וניהוליים מגוונים, ומכינים תלמידים ללימודים מתקדמים. אולם, תרומת הסמינר לך הקורא תלויה בסופו של דבר בהשקעה האינטלקטואלית שלך. סטודנט שיעבוד לפי ההנחיות במדריך ויפעיל משוב עצמי יגדיל את הסיכוי שהסמינר יתרום להתפתחותו האישית והאקדמית (וגם את הסיכוי לקבל ציון גבוה...).

מבנה כללי של עבודה סמינריונית. לוח 1 מראה כי עבודה סמינריונית כוללת מגוון מרכיבים החשובים (והארוכים) שבהם הם באמצע הרשימה – פרקים העוסקים ברקע המדעי, השיטה, התוצאות, והדיון. בנוסף, יופיעו עוד מרכיבים בתחילת העבודה ובסופה אך הם בעלי אופי יותר טכני ולעיתים אופציונליים (בהתאם להנחיות המורה או אופי המחקר).

לוח 1: מרכיבי עבודה סמינריונית

מס'	נושא / פרק	עמ'
1	עמוד פתיחה	3
2	תוכן עניינים	3 (אופציונלי)
3	תקציר	3 (אופציונלי)
4	מבוא	3 (אופציונלי)
5	רקע מדעי	3
6	שיטה	4
7	תוצאות	5
8	דיון	6
9	מקורות	7
10	נספחים	8 (אופציונלי)

תזכורת קצרה לגבי עקרונות כתיבה אקדמית. לפני שנכנס לפרטים, חשוב לזכור עבור מי כותבים ומהם קווי היסוד בכתיבה אקדמית. יש להניח שדברים אלו כבר מוכרים משלבים מוקדמים יותר בסמינר או בקורסים אחרים, לכן תנתן רק תזכורת קצרה.

ככלל, עבודה סמינריונית לא נכתבת עבור מורה הסמינר, אלא על הכותב לראות תמיד נגד עיניו את "הקורא האינטליגנטי". מדובר באדם היפותטי נבון אשר מסוגל לקרוא ולהבין את הרעיונות, הסוגיות, הממצאים, והמסקנות שיוצגו, אולם אינו מצוי בפרטים (כלומר לא בהכרח מכיר את הרקע לנושאים בהם עוסקת העבודה, בניגוד למורה הסמינר). קורא כזה צריך שיובילו אותו בצורה מובנה ומאורגנת דרך הנושאים השונים. בנוסף, כמו כל אדם, גם הקורא האינטליגנטי מעדיף להתמקד בעיקר - אם נעסיק אותו יותר מדי זמן (או לאורך יותר מדי דפים...) בפרטים שוליים, הוא יאבד את התמונה הכוללת.

לפיכך, כתיבה אקדמית אמורה להיות ברורה, מאורגנת, ממוקדת וחסכונית. על הכותב להוביל את הקורא דרך חלקי העבודה השונים, תוך הבחנה בין עיקר וטפל, בין רעיונות שהכותב הביא ממקורות קיימים לבין רעיונות חדשים שהם של הכותב עצמו. בהמשך יוצגו מספר כללים לארגון וסגנון הכתיבה באופן שמאפשר להשיג מטרות אלו. (למעשה, כללים אלו לרוב נכונים גם עבור כתיבה בהקשרים אחרים, יותר יישומיים).

כפי שצוין, כחלק מתהליך הכנת העבודה, רצוי מאוד לקרוא ולנתח באופן ביקורתי מאמרים שפורסמו בכתבי עת מדעיים, כדי לראות איך כותבים שונים בונים ומארגנים את החלקים השונים של המאמר, וכדי למצוא דוגמאות לצורות ניסוח שנראות לכם אפקטיביות וחסכוניות. כפי שתראו, אין סגנון יחיד שהוא ה"נכון ביותר" - הכותב מתאים את סגנון הכתיבה וקובע מהו האיזון הפנימי בין היקף ותוכן החלקים השונים, בהתאם לנושא מצד אחד ובהתאם למורכבות החומר ולמרחב (מספר הדפים, משך ההצגה) העומד לרשותו.

בשלושת חלקי המדריך בהמשך מתואר התוכן הרצוי במרכיבי העבודה הסמינריונית, ניתנות המלצות לגבי סגנון כתיבה ועריכה, ומוצגת רשימת נושאים אותם כדאי לבדוק לפני ההגשה כדי לוודא כי העבודה מאורגנת כיאות וכדי להגדיל את איכות המוצר הסופי. **מודגש שוב כי מורה הסמינר עשוי לתת הנחיות נוספות או שונות מאלו המופיעות כאן, בהתאם למאפייני הסמינר וציפיות המורה. הנחיות מורה הסמינר הן המחייבות מבחינת תכנים רצויים, עריכה והגשה.**

בהצלחה!

חלק א': התוכן הרצוי בחלקים השונים של עבודה סמינריונית

1. עמוד פתיחה

עמוד זה יופיע בתחילת העבודה. יופיעו פרטים טכניים הכרחיים לגבי שם האוניברסיטה והחוג, שם הסמינר והמורה, שם התלמיד ומספר הזהות, ותאריך ההגשה, וכמובן יהיה בו **נותב** (שם קצר ואינפורמטיבי/יצירתי לעבודה, כמו הכותר של כל מאמר בכתב-עת מדעי).

2. תוכן עניינים (אופציונלי)

לעתים מורים מבקשים כי בתחילת העבודה יופיע עמוד נפרד עם תוכן עניינים אשר בו יהיו רשומים שמות הפרקים ומספרי העמודים בהם הם מופיעים, ולעתים גם רשימת הלוחות הנכללים בעבודה. תוכן עניינים לרוב נדרש כי הוא עוזר לקורא לדעת מה המבנה הכללי של המסמך, ומאפשר ניווט מהיר ואיתור של חלק מסוים או לוח בו הקורא מעוניין. יש לזכור כי תוכן העניינים הוא המרכיב האחרון שמכינים, אחרי שכל העבודה כתובה ואין תזוזות טקסט.

3. תקציר (אופציונלי)

מקובל כי דו"ח מחקר מתחיל בסיכום תמציתי של 100-250 מילים המציג את מטרות המחקר, שיטת המחקר, ממצאים מרכזיים (במלל, ללא מספרים), מסקנות ושהלכות. תקציר כזה מופיע כמעט בכל מאמר המתפרסם בכתבי עת מדעיים (ראו דוגמאות במאמרים שקראתם בסמינר) ומטרתו לאפשר לקורא לקבל מושג כללי על הנושא ותרומת המחקר. ברור כי תקציר כזה יהיה סלקטיבי וייתחס בקצרה רק לכמה פרטים עיקריים נבחרים. אם מורה הסמינר מבקש כי יופיע תקציר, בדרך כלל הוא יופיע על עמוד נפרד אחרי תוכן העניינים, או שיופיע בחלק העליון של דף הטקסט הראשון (ואחריו יופיע המבוא או פרק הרקע המדעי).

4. מבוא (אופציונלי):

מומלץ לפתוח את העבודה בפסקה או שתיים לגבי הרקע הכללי למחקר הנוכחי ומטרותיו. מבוא כזה יכול סייע לקורא להבין את "סיפור המעשה" ואת ההקשר אליו מתייחס כל החומר המפורט בהמשך. מבוא אינו הכרחי, אלא קיומו תלוי במה שמוצג בפתיחת פרק הרקע המדעי בהמשך.

5. פרק "רקע מדעי"

1. **מטרה כללית**. פרק זה יציג לקורא העבודה ("הקורא האינטליגנטי") את הבעייתיות הכללית שהיא רקע למחקר הנוכחי, ויסקור מידע מפרסומים מדעיים/מחקריים [ולעתים יישומיים] רלוונטיים, באופן שיוביל את הקורא להבנת מטרות המחקר הנוכחי והשאלות בהן יעסוק ויאפשר לקורא להבין את החשיבות שבביצוע המחקר. הפרק יהיה מורכב ממספר תתי-פרקים אשר יציגו לקורא מה ידוע (ומה היינו רוצים לדעת...) על הנושאים והמשתתפים שהם מרכז העבודה. פרק הרקע המדעי יוביל את הקורא בתוך "משפך רעיוני" אשר מתחיל עם דיון כללי ובהדרגה מתמקד בשאלות ו/או השערות הספציפיות אשר נבדקו במחקר הנוכחי.

2. **סקירת הספרות הרלוונטית**. כאשר מוצגת שאלה או השערה אותה יבדוק המחקר, יש לסקור לפני הצגתה חומר תיאורטי (מודלים, טענות והשגות, וכו') וחומר אמפירי (ממצאים מחקרניים שפורסמו בספרות הרלוונטית) כדי לעזור לקורא להבין מה כבר ידוע על הנושא. סקירת הספרות העיונית והאמפירית אמורה לעזור לכותב להסביר לקורא מה הפער/החסר הקיים כרגע בידע, אשר אותו אמור להשלים/למלא המחקר הנוכחי. בעקבות זאת, העבודה תציג את הרציונל (הגיון, בסיס לוגי) מאחורי שאלה/השערה מסוימת, ותנמק **מדוע** חשוב או כדאי לבדוק שאלה או השערה זו. בהצגת הרציונל של שאלות/השערות שונות והנמקת הצורך בחקירתן רצוי להתייחס לנושאים כגון הבאים: (לא כולם בהכרח רלוונטיים בכל מחקר)

- האם קיימת בעייתיות בממצאים/מחקרים אשר כבר פורסמו בספרות? יש לציין בקצרה מה נמצא במחקרים קודמים ביחס למשתני המחקר, ולהסביר מדוע לדעתכם ממצאים אלו מוגבלים (למשל, מבחינת ההליך או הכלים בהם השתמשו, מאפייני המדגם, קשיי הכללה שנגרמו כתוצאה, ועוד). בהמשך יש להסביר איך יתגבר המחקר

הנוכחי על מגבלה זו (למשל: ע"י מערך מחקר שונה, החשיבות של רפליקציה בהקשר ייחודי/ישראלי, או בדיקת סוגיה מסוימת על סוג שונה של נבדקים או ארגונים).

- אם הנושא בו עוסק המחקר לא נבדק בעבר בהיקף משמעותי - מה תהיה תרומת המחקר להרחבת או העמקת הידע המדעי/תיאורטי? (למשל: "הבדיקה תעזור להבין מה ההשפעה של משתנה/תהליך X על משתנה Z", "מדוע יש נטייה בקרב קבוצה X להתנהג באופן שונה מקבוצה Y", וכד').
- מה תהיה תרומת המחקר לידע יישומי? (למשל: "הממצאים יוכלו לסייע באיתור פתרונות לבעיות ארגוניות..." "לשמש בסיס להחלטות ניהוליות בנושא מסוים").

3. **על תיאור המשתנים**. בשלב כלשהו יש להסביר באופן ברור את מהות המשתנים העיקריים בהם עוסקות שאלות או השערות המחקר. בדרך כלל תיאור והסבר מהות המשתנים ייעשה במשולב בתוך סקירת הספרות הרלוונטית לשאלות המחקר הנוכחי. (כלומר, רק לעתים נדירות יופיע תת-פרק נפרד אשר עוסק באופן פורמלי רק בהגדרת משתנים). הסבר מהות המשתנים עשוי להיות פשוט יחסית או מעמיק ומפורט יותר, בהתאם למידה בה המשתנים כבר מוכרים בספרות או חדשים יחסית. להלן תיאור מספר מצבים אופייניים:

- אם מדובר במשתנה ותיק ומוכר אשר מקורות קודמים כבר דנו בו בהרחבה ובהעמקה, אפשר להסביר בקצרה ובאופן פשוט יחסית מה המשמעות אשר תינתן לו במחקר הנוכחי, תוך ציון מקורות בהם ניתנה הגדרה מלאה.
- אם מדובר במשתנה מורכב אשר חוקרים שונים הגדירו אותו בדרכים שונות (למשל "שביעות רצון" או "מחוייבות"), יש להסביר לקורא איזו תפיסה אתם מאמצים במחקר המוצע, או מהם המימדים אליהם יתייחס המחקר הנוכחי, ולנמק מדוע.
- אם משתנה כלשהו אשר בו עוסקות שאלות המחקר הוא משתנה חדש אשר המצאתם במחקר הנוכחי (או ואריאציה על משתנה מוכר) יש להסביר בבירור את הגדרתו כדי שלקורא יהיה ברור מהו המשתנה החדש או איך הוא נבדל ממשתנים מוכרים בתחום.
- בהמשך הפרק, עם הצגת שאלות המחקר (הנוגעות למשתנים שנסקרו), יש לעתים צורך להסביר מהם המשתנים התלויים ומהם המשתנים בלתי-תלויים, אך רק אם הדבר אינו מובן מאליו מתוך האופן בו מנוסחות שאלות/השערות המחקר. (אתם כותבים ל"קורא האינטליגנטי" ויש להניח שהוא יכול להבין לבד דברים בסיסיים...).

4. **ארגון וכתיבה**. כאמור, פרק זה יורכב ממספר תתי-פרקים (כל אחד עם כותרת משלו ולעתים עם תת-כותרות). תתי-הפרקים יובילו את הקורא בהדרגה מהכללי אל הספציפי (מהרקע למחקר, המשתנים ומה ידוע לגביהם, עד לשאלות ו/או השערות ספציפיות אשר נבדקו במחקר הנוכחי והרציונל להן, וכו').

סיכום והשערות. אם בפרק הרקע המדעי הוצג רקע כללי אך ללא הצגת שאלות מחקר או השערות מחקר מפורשות אחרי הדיון במשתנים בהם עוסק המחקר, נדרש כי בסוף הפרק יופיע תת-פרק מסכם בשם "סיכום והשערות" (או משהו בדומה לכך), אשר יחזור בקצרה על כמה רעיונות מפתח ואז יציג באופן מפורש את הדברים שאינם ידועים (הרציונל הכללי לביצוע המחקר) ואז יפרט את השאלות ו/או ההשערות הספציפיות בהן מתמקד המחקר. (הערה: לעתים, בתת-פרק מסכם כזה עשוי להופיע גם תאור קצר של הגישה המחקרית בה ייעשה שימוש, אם המחקר מיישם מתודולוגיה חדשנית או נעשה בו שימוש לא-שגרתית במידע ממספר מקורות שונים, למשל איכותניים וכמותיים).

6. פרק "שיטה"

פרק זה מתאר את אופן איסוף המידע במחקר הנוכחי. בדרך כלל, הפרק יורכב משלושה תתי-פרקים סטנדרטיים (נבדקים, כלים, הליך) אשר מתוארים למטה.

1. **נבדקים**: כמה נבדקים נכללו במחקר וכיצד הם נבחרו/נדגמו (ומדוע). הסבירו תחילה מה עשה הצוות שלכם ("צוות זה העביר X שאלונים ב Y ארגונים..."), ואח"כ מה גודל ואופי המדגם בכלל. ("מדגם המחקר כלל בסה"כ XX נבדקים אשר נדגמו על ידי מספר צוותי מחקר במגוון של ארגונים...", או ניסוח דומה).

2. כלים: תאור כלי המחקר יתחיל בתיאור כללי ("שאלון המחקר כלל בשה"כ"...) ואח"כ תאור המבנה (כולל מס' וסוג פריטים) של כל סולם/כלי בהם נעשה שימוש בפועל (כלומר, מתעלמים מחלקים אליהם לא התייחסתם בפועל במחקר שלכם. יש לציין את המקור של הכלי (התאמה ממחקר קודם, פיתוח חדש, וכו'), ולתת דוגמה לפריט בסולם. נושאים כלליים יוצגו פעם אחת לגבי כל הסולמות (למשל שכולם מסוג ליקרט). (לעתים מציינים גם מאפיינים פסיכומטריים כגון מקדמי אלפא, אך ניתן ולעתים עדיף להציגם בתחילת פרק הממצאים, כמוסבר בהמשך).

3. הליך: האופן בו התבצע המחקר: היכן נאספו נתונים, על ידי מי, צורת איסוף, אתיקה (אנונימיות), בקרת איכות (למשל על אלו שלא החזירו שאלונים). כמוכן יתואר כל נושא חשוב אחר אשר עשוי להיות רלוונטי להבנת מקורות המידע והטיפול בנבדקים במחקר, אולם לא נכנסים כאן לפרטים טכניים שוליים או מובנים מאליהם.

הערות נוספות: לעתים מאחדים את פרקי "נבדקים" ו"הליך", אם קשה להפריד את הפרטים בכל נושא, או אם יש מעט מאוד פרטים להצגה לגבי ההליך. בנוסף, אם המחקר השתמש בגישה ייחודית או שונה מרוב המחקרים בתחום, לעתים תופיע תחילה גם פסקה המתארת את הגישה [approach] לאיסוף נתונים במחקר.

7. פרק "תוצאות" (הכותרות אינן רשמיות - השתמשו בכל צורת ארגון שנראית לכם)

באופן כללי, פרק התוצאות יוליך את הקרוא דרך ממצאי המחקר. הפרק יפתח בתיאור כללי של הנבדקים או המשתתפים במחקר, כדי להבין מה מקור הנתונים והיקפם. אח"כ יוצגו לקרוא ממצאים לגבי משתני המחקר ולגבי שאלות והשערות המחקר. הדגש בפרק זה הוא על הצגת ממצאים עם פירוש מינימלי בלבד (ראו בהמשך). דיון מפורט במשמעות הממצאים והשלכותיהם יוצג בפרק בפרק ה"דיון". להלן הסבר לגבי הנושאים העיקריים המצופים בפרק זה, ואח"כ דוגמה להמחשה.

1. מאפייני המדגם: פרק התוצאות יפתח בהצגת מאפייני הנבדקים שהשתתפו במחקר או מאפייני יחידות הדגימה (למשל ארגונים) אשר לגביהם נאסף מידע מחקר. כאן יופיע שילוב של טקסט + 1-2 טבלאות אשר יתארו את הנבדקים. בטבלאות ניתן להציג שכיחויות (N או %), ומדדי מרכז ופיזור במשתני רקע עיקריים (כגון סוגי ארגונים/מיגדר/השכלה/סוג תפקיד/ותק, וכו'). יש לבחור מדד מתאים לכל משתנה, כגון %, ממוצע + ס.תקן, חציון, וכו'. אם חלק מהנתונים הללו כבר הוצג קודם בתת-פרק "נבדקים" (בפרק "שיטה") אז אין לחזור על רוב הפרטים שנית בפרק הנוכחי.

2. (אופציונלי) נתונים לגבי משתנים מרכזיים: לעתים קרובות, לפני הצגת ממצאי המחקר ביחס לשאלות ולהשערות, יוצג מידע לגבי מאפייניהם של משתני המחקר העיקריים (הכוונה למשתנים מורכבים אשר נמדדו באמצעות סולמות או צירוף של מספר פריטים או שאלות ל"אינדקס"). המידע שרצוי להציג ביחס למשתנים מרכזיים הוא לגבי התפלגויות, ממוצעים וסטיות תקן, מספר פריטים בסולם, עקיבות פנימית (מקדם אלפא של קרונברג), או מתאמים בסולמות השונים. המידע יוצג לרוב תוך שילוב של מלל וטבלה או שתיים, כאשר המלל מפנה תשומת לב הקורא לדפוסים המרכזיים (למשל אם באופן כללי העקיבות הפנימית היא גבוהה, או נמוכה, או שההתפלגויות מוטות כלפי מעלה או מטה, או שאין/יש פיזור גדול במשתנה מסוים, וכד').

כאמור, חלק זה הוא אופציונלי והצורך בו יגדל ככל שיש יותר משתנים מרכזיים. פשוט יותר הגיוני להציג באופן מרוכז בטבלה אחת (עם מלל מלווה) מידע לגביהם באופן לפזר פרטים במקומות שונים בפרק התוצאות.

3. ממצאים לגבי השערות המחקר: זהו החלק הארוך והמרכזי בפרק התוצאות. כאן יופיעו כמה "גושים" של טקסט, אשר כל אחד כולל ארבעה מרכיבים:

א. הצגה קצרה של שאלת המחקר המסוימת, או השערת המחקר, או הנושא אשר החוקר רצה להבין או לנתח בנקודה זו של המאמר (כי הקורא כבר לא זוכר...).

ב. הסבר הדרך או העיבוד הסטטיסטי באמצעותם נבדקה השאלה/השערה או נותח נושא מסוים. ("לבדיקת ההבדל בין גברים ונשים, בוצע...")

ג. הצגת הממצאים הרלוונטיים שהתקבלו על ידי העיבוד הסטטיסטי שתואר. למשל: הצגת התפלגויות, קרוס-טבולציות, מתאמים, ממוצעים וסטיות תקן, תוצאות מבחני מובהקות. בחלק זה יהיה לרוב שילוב של הצגת מידע במלל יחד עם הצגת מידע מסוים (אם הוא מורכב מדי להסבר פשוט במלל) בטבלאות/גרפים. המלל עצמו גם יפנה את תשומת לב הקורא לדפוסים המרכזיים בממצאים.

שימו לב: לכל לוח/טבלה או תרשים/גרף חייבת להיות כותרת עם מספר (לוח 1, לוח 2, וכו'). הדבר חיוני כדי שניתן יהיה להפנות בטקסט את הקורא אל הלוח, אשר לא בהכרח נמצא על אותו עמוד אלא במקום אחר בעבודה (למשל: "לוח 1 מראה..."). - ראו דוגמאות במאמרים).

ד. הסבר ראשוני לגבי משמעות הממצאים: מה באופן כללי אומרים הממצאים? האם הם מאפשרים לענות על שאלת מחקר מסוימת או תומכים/מאוששים (או לא, או חלקי) כל השערה? האם נמצא משהו מפתיע או בלתי צפוי? שימו לב כי כאן רק עוזרים לקורא להבין מה באופן כללי אומרים הממצאים או מה משמעותם, אך לא נכנסים לדיון מעמיק במשמעות, כי לכך מיועד פרק הדיון בהמשך.

4. אופציונלי ממצאים נוספים: בנוסף לבדיקות לגבי כל שאלה/השערה לחוד, לעתים קרובות יש הכרח להציג ממצאים נוספים לגבי נושאים שלא צוינו במפורש בשאלות או השערות המחקר אך ברור כי יש צורך להתייחס אליהם. למשל:

- גם אם שאלות/השערות המחקר התייחסו לכל המדגם, חיוני לרוב לנתח בנפרד ולהשוות את הממצאים בתת-קבוצות עיקריות כגון גברים ונשים, אנשים ברמות השכלה, גיל, או ותק שונות, וכדומה, אם הדבר הגיוני ואפשרי לאור גודל המדגם והרכבו.

- אם כמה שאלות או השערות עוסקות באותו משתנה, לעתים רצוי לבחון בצורה כללית יותר את הקשר בין משתנה זה לבין קבוצת המשתנים אשר לגבי כל אחד קיימת השערה או שאלה נפרדת, זאת כדי שהחוקר יוכל להציג תמונה כללית ורחבה יותר.

- לעתים יש צורך להעמיק באופן סלקטיבי בממצאים מעניינים או דפוסים מפתיעים אשר החוקרים הבחינו בהם במהלך העבודה או הציגו, גם אם אינם חלק מההשערות המקוריות של המחקר. (ניתן לתאר ממצאים נוספים כאלו בסוף הפרק, או במשולב עם השערה מסוימת). מטרתו של כל מחקר היא לגלות דברים חדשים, לכן אם הממצאים הסטטיסטיים מראים על ממצאים בלתי-צפויים, רצוי להתייחס גם אליהם כל זמן שיש להם קשר סביר והגיוני לשאלות המחקר הנוכחי.

8. פרק "דיון"

בדיון יופיעו חמישה חלקים. (שימו לב: הכותרות למטה אינן רשמיות ואינן תמיד הכרחיות. לעתים חלקים שונים יכללו באותו תת-פרק - לא כל חלק יופיע בהכרח תחת כותרת נפרדת).

1. חזרה קצרה על מטרת ושאלות המחקר.

2. תאור והסבר הממצאים העיקריים ביחס לכל השערה או שאלה: בחלק זה יוצגו לגבי כל השערה הממצאים העיקריים, במלל בלבד, ללא מספרים. (למשל: "ההשערה הראשונה הניחה כי ימצא קשר חיובי... נמצא מתאם חיובי ומובהק בין X ו-Y. ההבדל המובהק שנמצא מאושש את ההשערה..."), או ניסוח דומה). לגבי כל השערה, יצוין אם הממצאים מאוששים (או לא, או חלקי) את ההשערות, ויוזכרו ממצאים רלוונטיים נוספים מהמחקר.

3. מסקנות: זהו החלק העיקרי והחשוב יותר של הדיון (אך ניתן לשלב חלק זה עם חלק 2). כאן החוקרים דנים במשמעויות ובהשלכות של הממצאים. לרוב מתחילים בדיון בכל השערה או שאלת מחקר בנפרד, ואחר כך מציגים דיון כללי יותר בהשלכות של כל דפוס הממצאים..

בדרך כלל תהיה כאן התייחסות לשני תחומים קשורים, אך נפרדים:

(א) משמעויות תיאורטיות / עיוניות: תפקיד הכותבים הוא להסביר את הממצאים במחקר הנוכחי - הן את הדברים שנמצאו בהתאם להשערות או ציפיות מוקדמות שהוצגו בפרק הרקע המדעי, והן ממצאים אשר היו בניגוד להשערות או מפתיעים.

מה זה אומר "להסביר"? ניתן להתייחס, אם רלוונטי, לבעיות עם שיטת המחקר אשר אולי השפיעו על הממצאים, למשל אם כלי המדידה היה בעייתי, או המדגם נמצא מוטה, וכד'. אך הסבר נעשה לרוב על ידי התייחסות למודלים תיאורטיים, לממצאים שפורסמו בעבר, או טענות שונות בספרות המחקרית. כחלק מההסבר, יש להראות לקרוא איך תוצאות המחקר הנוכחי, כחוליה בשרשרת, מתחברות למה שכבר ידוע לאור מחקרים קודמים. בהקשר זה החוקר יכול להתייחס לזוויות הסתכלות שונות על ממצאיו, למשל: האם הממצאים עולים בקנה אחד עם המודל המקובל בספרות ומאוששים אותו, או מראים על צורך בשינוי החשיבה הקיימת? האם הם שופכים אור חדש על ממצאים שדווחו בעבר? האם הם סותרים טענה כלשהי? האם הם מרחיבים מה שידוע ומראים כי מודל כלשהו נכון גם בהקשר חדש (למשל לאור סוג הנבדקים או שיטת המדידה במחקר הנוכחי?). האם הממצאים כאן מסייגים ממצאים קודמים?

(ב) **משמעויות יישומיות**: מה תרומת המחקר לגורמים שפועלים ב"שטח" האם הממצאים תורמים להבנת תהליכים ארגוניים וניהוליים, או מספקים תשובה לשאלות וסוגיות המטרידות גורמים בתחום מסוים? האם הממצאים יכולים לסייע למנהלים או לחוקרים בהקשר יישומי? האם הממצאים מראים כי יש מקום לייחס יותר תשומת לב או להדגיש נושא מסוים, או לשנות את ההתייחסות לגביו בהשוואה למה שהוצע עד כה בספרות או מה שמקובל בפרקטיקה הניהולית?

בשני התחומים הנ"ל, הדיון יחזור ויפנה את הקורא לחלק ממקורות הקריאה שכבר הוזכרו ברקע המדעי, אך רצוי מאוד להוסיף כאן התייחסויות לכמה מקורות נוספים, אשר יאפשרו הרחבת היריעה והעשרת הדיון (במיוחד אם יש ממצאים מפתיעים, או כדי לתמוך במשמעויות התיאורטיות או היישומיות שמוצגות בדיון).

4. **מגבלות המחקר + הצעות למחקרים נוספים**: יתוארו מגבלות שונות שפוגעות ביכולת ההכללה או ההסקה מהמחקר, למשל עקב שיטת המחקר (אופי וגודל המדגם; סוג הארגונים; המאפיינים הפסיכומטריים של הכלים, כגון אם לסולם מסוים הייתה עקיבות פנימית נמוכה, או אם סולם חדש שפותח במחקר היה בעייתי). יוצעו כיוונים למחקר נוסף, למשל כדי להתגבר על המגבלות שהוצגו, לאור שאלות חדשות שעולות בגלל הממצאים, או לאור ההבנה כי יש משתנים נוספים שרצוי היה למדוד כדי להבין בצורה מקיפה יותר תופעות מסוימות.

5. **סיכום**: מקובל לסיים דו"ח מחקר עם 1-2 פסקאות סיכום כלליות החוזרות על תרומת המחקר במישור העיוני והיישומי, או על חשיבותו כחלק מהמשך תשומת לב לנושא שהמחקר עסק בו. ניתן להבליט את תרומת המחקר או ייחודו כבר בשלבים מוקדמים יותר, אך רצוי לשמור אמירות חיוביות מסוימות לפסקת סיכום זו, כי אם היא לא תופיע, דו"ח המחקר יסתיים בביקורת עצמית (בסעיף על מגבלות המחקר...) בעוד מן הראוי לסיים בהיגדים חיוביים יותר על המידע החדש או תובנות (insights) אשר להשגתם תרם המחקר הנוכחי.

9. מקורות

יש לארגן ולכתוב את כל המקורות הביבליוגרפיים ברשימה לפי כל כללי APA (ראו מדריך נפרד). תחילה יופיעו כל המקורות בעברית (ממוינים לפי א-ב), אח"כ יופיעו כל המקורות באנגלית (ממוינים לפי A-Z). חובה לבדוק כי ברשימה יופיעו כל המקורות שפורט בעבודה, ורק הם. לא יופיע ברשימת המקורות פריט כלשהו שלא הייתה אליו בפועל הפניה בעבודה. נא לשים לב: הפריטים ברשימה לא יופיעו עם מספרים או כוכביות או כל סימון אחר לפניהם, אלא רק טקסט, כמו בדוגמה הבאה:

מקורות (דוגמה)

אליעזר, ח., וגזר, נ. (1954). פואטיקה וחקלאות בקרב ילדים. ת"א: הוצאת דבר.
פופאי, ג. (1941). תרד זה לא הכל בחיים: הבדלים בין-תרבותיים באכילת ירקות ופירות. ירחון המסעונים, י"ח(4), 12-17.

Holmes, S., & Moriarty, A. (1898). Logical conflict resolution: Decision making in a British detective company. In A. C. Doyle (Ed.), *Proceedings of the 3rd annual meeting of the Royal Police Society* (pp. 127-138). London: Royal Press.

Kirk, J. & Pickard, J. L. (2001). Two views of Enterprize management. *Harvard Business Preview*, 55(3), 125-138.

10. נספחים (אופציונלי)

בסוף העבודה, אחרי רשימת המקורות, יש לצרף נספחים עם חומרי עזר מרכזיים אשר חשוב להעמיד לרשות הקורא. כ"נספח א" יש לצרף את שאלון המחקר. ניתן לצרף עוד 1-2 נספחים אחרים, למשל טבלאות עזר חשובות שהמחברים לא רצו להעמיס על הקורא בפרק התוצאות. אולם, חיוני לזכור כי נתונים חשובים ישולבו תמיד בגוף העבודה, לא בנספח. לכן, צירוף נספחים נוספים אינו מומלץ ויש להשתמש בו רק במקרים מיוחדים.

בכל מקרה, לרוב אין לכלול בנספח כל פלט SPSS או מידע גולמי אחר, כי לקורא לא יהיה מושג על מה להסתכל שם, או מה מתוך הפלט הגולמי רלוונטי למחקר עצמו. אם בכל זאת בחרתם לצרף טבלאות עם ממצאי-משנה חשובים בנספח, חייבות להופיע בעבודה הפניויות מתאימות והסבר לגבי משמעות המידע המוצג בנספח (למשל: "הממצאים בנספח 1 מראים כי גם חלוקה לתת-קבוצות נוספות, מעבר למה שכבר הוצג בטבלה 3, לא שינתה את דפוס הממצאים הכולל..."). התייעצו עם מורה הסמינר אם ברצונכם לצרף מידע בנספחים בנוסף לשאלון המחקר.

חלק ב': עקרונות כתיבה, עריכה, והגשה

בחלק א' הוצגו הנחיות לגבי התוכן המצופה בחלקים שונים של העבודה הסמינריונית. אולם מעבר לפרטים אלו, יש לשים לב לסגנון הכתיבה, לעריכה (formatting), וגם לצד האסתטי של המסמך. נושאים אלו מוצגים בחלק זה בקצרה.

חיבור ואינטגרציה. בעיה אופיינית בעבודות מחקר סמינריוניות היא שהכותב קופץ מנושא לנושא בלי פתיחה או גישור אשר נותנים לקורא מושג על האופן בו נושא אחד קשור לנושא אחר. כתוצאה, פרק הרקע המדעי נראה לעתים כאוסף של תתי-פרקים נפרדים או פסקאות נפרדות ללא קשר ברור ביניהם, בלי חוט מקשר ביניהם. מצב זה הוא בעייתי כי אז לא ברור איך הנושאים השונים הנסקרים בכל תת-פרק או פסקה קשורים ביחד למטרה הכללית של המחקר. לפיכך, יש לשים דגש על אינטגרציה כדי ליצור שרשרת רעיונית אשר מחברת את חלקי פרק הרקע המדעי. למשל, ניתן לגשר על ידי הוספת משפט סיום או פסקה אינטגרטיבית מסכמת בסוף תת-פרק אחד, ו/או פתיחה וחיבור בתחילת הפרק שאחריו.

הכנה לכתיבה. הכרחי להשקיע בקריאת מאמרים בכתבי-עת מדעיים (עברית או אנגלית) כדי ללמוד מהאופן בו הם כתובים. חפשו רעיונות לגבי דרכי ארגון, ניסוח והנמקה, אותם תוכלו ליישם בעבודה שלכם. למשל, שימו לב לאופן בו המחברים במאמרים שקראתם מתחילים מהצגת הבעייתיות הכללית או הזירה בה ממוקם המחקר, ואז איך הם נכנסים ל"משפך" ומסבירים באופן יותר ממוקד מה שאלות או מטרות המחקר הנוכחי, או מה הרציונל שלהן. תוך כדי כך, ראו איך המחברים מגדירים מושגים ומשתנים בהם יעסקו תוך התייחסות סלקטיבית לספרות רלוונטית. זיכרו כי אין מבנה/פורמט יחיד שרק לפיו ניתן לכתוב. למאמרים עשויים להיות סגנונות שונים. חשוב לבחור במבנה הגיוני אשר בסופו הקורא יבין מה אתם מציעים לבדוק, מה משמעות המושגים והמשתנים המרכזיים בהם עוסקת ההצעה, ומדוע חשוב או כדאי לבדוק נושאים אלו. (ככלות הכול, העבודה צריכה לשכנע את הקורא שהנושא חשוב ושכדאי להשקיע מאמץ בתחום בו עוסק המחקר...).

הנחיות נוספות לגבי תכנון הכתיבה, ניסוח, ועריכה.

- חשוב ליצור STORYLINE ברור - רצף הצגת הרעיונות צריך להיות הגיוני והדרגתי, כך שיהיה ברור מדוע הכותבים עוברים מנושא לנושא. הקפידו לשלב משפטי סיכום או גישור בסוף/תחילת תת-פרק. (אלו יסייעו לקורא לענות על שאלות כגון: מה למדנו בפרק זה? מה המסקנות/שאלות לאור מה שהוצג עד כה? מה מטרת תת-הפרק הבא?).
- הפיסקה (paragraph) היא אבן-הבניין היסודית של דו"ח מחקרי. כל פיסקה תעסוק בנושא נפרד. אין להשתמש במשפטים בודדים או פסקאות שבורות. כל פרק (במיוחד הרקע/סקירה) יהיה בנוי מתתי-פרקים, כל אחד עם כותרת משלו, ופסקות לפי הנדרש.

- בסקירת הספרות, הראו לקורא שאתם לא רק מכירים מה עשו/טענו/מצאו חוקרים אחרים אלא גם מה אתם חושבים בעצמכם. השתמשו בניסוח אשר עוזר לקורא להבחין בין מה שידוע מהספרות לבין ההנחות או הפרשנויות שלכם. למשל, ציינו לאחר סקירת הספרות בנושא כלשהו מה הסיכום שלכם לגבי מצב הידע/המחקר בנושא כלשהו, מה הבעייתיות שאתם רואים במצב הידע הנוכחי, מדוע לדעתכם משהו חסר בספרות/דורש מחקר, וכו'.
- חשוב להבחין בין הצגת דעות/טענות לבין הצגת ממצאים. אם מאמר הציג דעה או טענה של חוקר, השתמשו בניסוח מתאים: "כהן (1988) טען כי...". אולם אם אתם מדווחים על תוצאות של חוקר כלשהו, השתמשו בניסוח שונה שמתייחס לנתונים: "כהן (1988) מצא/הראה כי...".
- ניתן להעזר בדוגמאות לניסוח ועריכה המופיעות בלקט "קטעי טקסטים ממאמרים מדעיים" המופיע במאגר התדפיסים האלקטרוני או אתר הי-לרן של הסמינר. הדוגמאות הכלולות בלקט זה ממחישות כי אין דרך אחת בלבד לכתוב עבודות מדעיות. כל כותב משתמש בסגנון אישי שונה במקצת המותאם לנושא, סוג המחקר, וקהל המטרה. לדוגמאות נוספות, רצוי לעיין במאמרים אמפיריים שפורסמו בכתבי עת מדעיים בעברית, למשל בכתבי העת "מגמות", "חברה ורווחה", "פסיכולוגיה".
- הימנעו מ"גינדור מיותר". אין להדפיס בצבע. אין להשתמש בכותרות רועשות או בשילוב של הדגשות רבות. הטקסט צריך לדבר בעד עצמו. ההדגשה תתבצע בעיקר על ידי מבנה המשפט. מותר להשתמש בדפוס נוטה (*italics*) או למתוח קוים תחתיים (underline) כדי להדגיש מלים מסוימות, אך יש לעשות זאת רק במקרים הכרחיים. להלן דוגמה למה שאין לעשות בטקסט: לא משלבים שלושה סוגי הדגשה ולא מנסים להדגיש חלקי טקסט על ידי שינוי גודל/סוג גופן/פונט או צבע. (ניתן להשתמש בגופן שונה רק בכותרות).
- לסיום: בידקו כי בעבודה שלכם יש מבנה עקבי ומיספור עקבי של כותרות, תת-כותרות, ואלמנטים חשובים אחרים. מקובל כי הכותרת של כל פרק ראשי (רקע מדעי, שיטה, וכו') היא גדולה יותר ומופיעה במרכז העמוד, ויש לה מספר ראשי (1, 2, וכו'). כותרות של תתי-פרקים יודגשו ויוצמדו לימין, עם מיספור משנה (1.1, 1.2, וכו'). תת-תת-פרקים או נקודות עזר יכולים לקבל מיספור-משנה (1.1.1) אך זה יכול להיות מבלבל ולרוב יותר פשוט להזיח (*indent*) או לסמן עם אותיות, או ליצור bullets. אלו אינם כללי-ברזל, אלא רק המלצות - מה שחשוב הוא שהקורא יבין את המבנה הכללי, ויוכל לנווט באופן פשוט וקל בעבודה.

חלק ג': בדיקות לפני הגשה

לפי תקנות האוניברסיטה, יש להגיש עבודה סמינריונית בשני עותקים מודפסים ברווח כפול. את העבודה יש להגיש עד לתאריך האחרון שקבע המורה. רצוי להחתיים את שני העותקים במזכירות החוג, כך שתופיע על כל אחד חותמת החוג ותאריך ההגשה, ואז לשים בתא הדואר הסגור של המורה. (יש מורים המאפשרים להגיש עותק אחד באופן אלקטרוני או על דיסקט – אפשר לבדוק עם המורה מה העדפותיו).

לפני הדפסת העבודה הסופית והגשתה בפועל, חיוני לבדוק כי העבודה כתובה וערוכה לפי הכללים ברשימת התיוג הבאה:

רשימת תיוג (checklist)

1. האם נתתם כותר (שם מייצג) לעבודה (כמו לכל מאמר מדעי)?
2. האם הפרקים ותתי-הפרקים מאורגנים באופן היררכי ושיטתי? האם לכותרות יש מיספור אחיד ועקבי (מספרים, אותיות), עם גודל/גופן אחיד לכל כותרת או תת-כותרת, ועם גופן אחיד לגוף העבודה?
3. האם לכל הלוחות/טבלאות/תרשימים יש מספרים עולים (לוח 1, לוח 2, וכו') ושם/כותרת? האם הטקסט מפנה אליהם בצורה ברורה?
4. האם יש שוליים של 2.5 ס"מ (1 אינץ') מצד ימין ושמאל, למעלה ולמטה?
5. האם יש רווח כפול בכל הטקסט ובטבלאות?
6. האם המקורות כתובים לפי כללי APA (הכוונה הן להפניות הביבליוגרפיות בגוף העבודה והן לארגון רשימת המקורות בסוף)? האם ברשימת המקורות מופיעים כל המקורות שאליהם היו הפניות בעבודה, ורק מקורות אלו?
7. האם בדקתם כי אין "יתומים ואלמנות" (שורה בודדת בראש או תחתית עמוד, או תת-כותרת שנשארה בסוף העמוד בלי טקסט אחריה)?
8. האם לכל העמודים יש מיספור עקבי, כולל לנספח/ים?
9. האם ביצעתם הגהה לפני ההגשה, כולל SPELLCHECK וקריאה זהירה?
10. האם הכנתם שני עותקים, ללא כריכה קשה? (או, לפי דרישת המורה, עותק אחד + קובץ WORD הכולל בתוכו את כל מרכיבי העבודה ונשלח בדוא"ל או ניתן למורה על דיסקט קריא)

זיכרו: טעויות טכניות מתפרשות כזלזול או חוסר יכולת לשים לב לפרטים, ועשויות לפגוע בציון.